

Fietsroute Noordwijk-Lisse

ATLANTIKWALL

34 km

**Langs oorlogserfgoed in duinen,
bos en bollenvelden**

De Atlantikwall

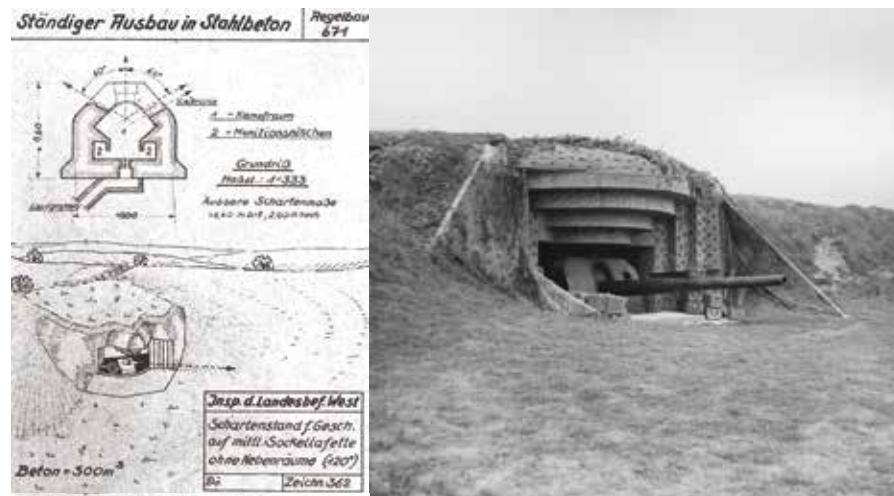
5.000 kilometer kustverdediging

Vanaf 1939 werd een groot deel van Europa door het Duitse leger onder de voet gelopen. Jarenlange bezetting en onderdrukking volgde. De kustlijn van Noorwegen tot aan de Frans-Spaanse grens vormde de westgrens van het zogenaamde Derde Rijk van de Nazi's. Hier bestond na de zomer van 1940 nog één dreiging: het eiland Groot-Brittannië. Hitler vreesde een geallieerde invasie op de bezette kust. Eind 1941 gaf hij daarom het bevel tot de bouw van de *Neue Westwall*, later de *Atlantikwall* genoemd. Het zou een 5.000 kilometer lange verdedigingslinie worden langs de gehele kuststrook. De duinen en het strand werden tot *Sperrgebiet* verklaard (verboden gebied). In de daarop volgende jaren werkten tienduizenden mensen, vaak gedwongen, aan een van de grootste bouwoperaties van de 20e eeuw.

Van monoliet tot megalomaan

De Duitsers maakten diverse ontwerpen voor bomvrije bunkers met muur- en dakdiktes van twee meter gewapend beton. Er waren tientallen gestandaardiseerde types voor het veilig onderbrengen van manschappen, geschut, munitie, voorraden en communicatieapparatuur. Ook waren er commandobunkers, keukens, hospitalen en opstellingen voor radars, etc. Deze zogeheten St.-bunkers (*Ständig* = bomvrij) zijn de meest karakteristieke bouwwerken van de Atlantikwall. Je kunt ze in alle landen aantreffen en sommige standaardontwerpen zijn wel honderden keren gebouwd. De *Wehrmacht* concentreerde de bunkers samen met kleinere bakstenen bouwwerken en veldstellingen zoals loopgraven en schuttersputten in zelfstandige steunpunten (*Stützpunkten*).

Bouwtekening en foto van een geschutsbunker in Zuid-Holland. De meeste bunkers hadden maar één functie waardoor een militair steunpunt als geheel minder kwetsbaar was

Elk steunpunt had een specifieke functie zoals een geschutsbatterij, radarcomplex, infanteriestelling of commandopost. Rondom een stad, aantal dorpen of haven werden de losse steunpunten strategisch samen-gevoegd tot één groot afgebakend verdedigingsgebied. Dit werd een *Stützpunktgruppe* genoemd, of *Festung* als het heel belangrijk was. De steunpunten werden zowel aan de zee- als landzijde aangelegd zodat zo'n gebied aan alle kanten was te verdedigen. Tussen de *Stützpunktgruppen* lagen minder sterk verdedigde kuststroken, de zogenaamde *Freie Küsten*.

Landschappelijke diversiteit

Het Zuid-Hollandse kustlandschap is heel divers. De Duitsers werden geconfronteerd met zandstranden, uitgestrekte duingebieden, dijken, rivieren, eilanden, havens en bebouwing langs boulevards. Landinwaarts lagen polders met een nauw vertakt water- en wegennet en diverse steden en dorpen. Hier moest de infrastructuur zoals bruggen, spoorwegen, watergemalen, vliegvelden en industrie worden beschermd vanwege hun militaire of economische waarde. Vooral de bestuursstad Den Haag en de haven van Rotterdam, waartoe Hoek van Holland de poort vormt, waren van vitaal belang.

De geografie en het strategisch belang bepaalde uiteindelijk hoe een gebied met verdedigingswerken werd ingericht. Zo ontstonden in Zuid-Holland verschillende verdedigingsgebieden, waar *Stützpunktgruppe Katwijk* er een van was. De dorpen Katwijk en Noordwijk aan zee vielen binnen de grens hiervan, evenals Valkenburg vanwege het hier gelegen vliegveld.

Schuldig landschap

Om militaire redenen werden in sommige steden en dorpen complete woonwijken gesloopt en de bevolking massaal geëvacueerd. Ook werden als verdedigingsmaatregel grote gebieden onder water gezet of voorzien van duizenden mijnen. Aan het eind van de oorlog domineerden tienduizenden betonnen bunkers, veldversterkingen, bakstenen bouwwerken en honderdduizenden kilometers aan prikkeldraad, loopgraven en allerlei soorten versperringen de Nederlandse kuststrook.

Mythisch erfgoed

De Atlantikwall nam in de Duitse oorlogspropaganda soms mythische proporties aan. Om de geallieerden angst in te boezemen en het moreel van de Duitse soldaten op te krikken wilde Hitler de suggestie wekken dat het een onneembare vesting was. Tijdens D-Day op 6 juni 1944 viel in Normandië echter het doek: de Atlantikwall was doorbroken door een immense invasiemacht. De Duitsers boden echter ook daarna nog felle tegenstand en het duurde nog een klein jaar voordat ook het westen van Nederland was bevrijd.

Historisch erfgoed

Na de bevrijding vormden de bunkercomplexen lelijke 'littetekens' in een verminkt kustlandschap. De ongewilde Duitse erfenis werd zoveel mogelijk opgeruimd of onder een laag duinzand weggewerkt. Vanwege de Deltawet hebben vooral in de jaren 60 veel bunkers het veld geruimd omdat ze een zwakke schakel vormden in de zeewaterkerende duinenrij. Ruim 75 jaar later zijn in de duinen en dijken van de provincie Zuid-Holland echter nog steeds restanten van de verdedigingslinie te zien. Inmiddels worden deze beschouwd als waardevol cultuurhistorisch erfgoed dat ons helpt te herinneren aan de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

Fietsknooppunten

De route is gebaseerd op het fietsknooppuntensysteem. Je volgt de genummerde witgroene borden in de richting van de pijl van knooppunt naar knooppunt (afgekort tot KP). Wanneer er geen bebording is, dan fiets je rechtdoor. Bij elk knooppunt staat een informatiepaneel met een plattegrond van het gebied met alle knooppuntnummers. Om bij het oorlogserfgoed te komen, wijkt de Atlantikwall-route regelmatig af van het fietsroutenetwerk.

Volg de beschrijving om hier weer op aan te haken. Op pagina 6 & 7 vind je een overzichtskaart van de route en de knooppunten.

LA = linksaf
RA = rechtsaf
RD = rechtdoor
KP = knooppunt

- Start:** Vuurtorenplein Noordwijk aan Zee (KP 32). In de omgeving zijn verschillende (betaalde) parkeerplaatsen aanwezig. Je kunt de Atlantikwall-route desgewenst bij elk knooppunt beginnen.
- Lengte:** 34 kilometer. Kan ingekort worden door andere knooppunten te volgen, zie de routeborden die bij veel knooppunten zijn geplaatst
- Duur:** circa 4 uur.
- Horeca:** op de route liggen verschillende cafés en restaurants.
- Tip:** bij de vuurtoren is ook het startpunt van een Atlantikwall wandelroute. www.atlantikwallroute.com

Legenda

- fietsroute
- - - wandeling
- knooppunten
- bezienswaardigheden
- P parkeerplaats/start

Noordzee

Start

Noordwijk aan Zee

Noordwijkerhout

Lisse

1 Verdwenen duin

Tijdens de Tweede Wereldoorlog grensde het huidige Vuurtorenplein in Noordwijk direct aan het duin. Vlakbij het plein stond ook de imposante poort naar de Duitse marine-kustbatterij Noordwijk (*Marine Seeziel-Batterie Noordwijk*). Deze batterij maakte deel uit van de ruggengraat van de Duitse kustverdediging en was aangelegd volgens een standaardprincipe. De kern bestond uit een vuurleidingspost, met daarnaast aan weerszijden stukken geschut in zware betonnen bunkers. Verder lagen er tientallen kleinere bouwwerken waarvan er vele met elkaar waren verbonden door een gangenstelsel. In de jaren na de oorlog hebben het zuidwestelijke deel van de batterij en omliggende duinen plaats moeten maken voor huizen en villa's. Indien het Atlantikwall Museum Noordwijk is geopend, kun je aan het eind van de route de vuurleidingspost en het nog bestaande deel van het gangenstelsel bezoeken.

Op Vuurtorenplein (KP 32), met je rug naar de zee RD en daarna LA richting KP 33. Je fietst nu op het Wantveld. Al snel maakt de weg een bocht naar rechts en gaat over in de Northgodreef. Net voor de bocht ligt aan je linkerhand een stuk duin waarin een verzande loopgraaf is verborgen. Vanaf de parkeerplaats van de voormalige manege is deze nog terug te vinden.

Kort na de oorlog lagen de versperringen nog op het Noordwijkse strand. Op de achtergrond de vuurtoren die nog aan het duin grenst. Het oude kustdorp is tegenwoordig bijna niet meer herkenbaar

Uitstapje: over het voormalige golfterrein

Je kunt vanaf de parkeerplaats via het schelpenpad een stukje wandelen over het voormalige golfterrein. Binnen een afstand van 500 meter tref je twee restanten aan van Duitse verdedigingswerken, zie de beschrijving onder punt twee.

2. Loopgraven

Behalve de duizenden betonnen bunkers en ontelbare bakstenen bouwwerken, werden er aan de kust met de hand tienduizenden kilometers aan open loopgraven gegraven. Ondanks dat een groot deel van het zuidelijke deel van *Marine Seeziel-Batterie* Noordwijk na de oorlog onder bebouwing en wegen kwam te liggen, zijn er her en der toch restanten gespaard gebleven. Bovenop het lage duin aan de linkerkant van de parkeerplaats van de voormalige manege ligt bijvoorbeeld nog een stuk open loopgraaf. De loopgraaf was tijdens de oorlog ongeveer 1,60 meter diep en liep in een zigzag door het duin. Het hout waarmee de loopgraaf was verstevigd, is na de oorlog verwijderd en door bewoners hergebruikt. In de jaren daarna is de loopgraaf in de vergetelheid geraakt en langzaam dichtgestoven. Nu rest alleen nog een flauwe, kronkelende baan.

De loopgraaf was onderdeel van een keten van veldstellingen en verdedigingswerken die batterij Noordwijk tegen een aanval vanaf landzijde moest beschermen. Net als op de eerste duinenrij werden ook hier zware betonnen bunkers en geschutopstellingen gebouwd waarbij het hier gelegen golfterrein werd verruïneerd. De gebouwen werden door de Duitsers in gebruik genomen en van de greens werden grasplaggen

Duitse militairen tijdens een oefening in een loopgraaf aan de Nederlandse kust

In de jaren 90 waren nog niet alle bunkers onder het zand gewerkt. Op de achtergrond zijn nog delen van de greens van de golfbaan zichtbaar

gestoken ter camouflage van de bunkers. Als je via het schelpenpad het terrein in loopt en op de T-splitsing LA gaat, zie je direct aan je linkerhand op een hoger duin een geschutsbedding liggen voor een tankkanon met een kaliber van 5 cm. Als je het pad verder volgt en bij de eerstvolgende T-splitsing RD gaat, zie je na 150 meter in de bocht richting de Zeeweg aan je linkerhand een hoog duin met uitstekende stukken beton. Hier ligt een onder het zand gewerkte geschutsbunker die richting het binnenland kon vuren. Het na de oorlog herstelde golfterrein was tot begin van de jaren 70 in gebruik. Tijdens regen bood deze bunker vaak een welkome bescherming aan de spelers van de Noordwijkse golfclub.

Verder naar KP 33, hier aangekomen RD en na circa 300 meter LA naar KP 69. Je fietst op het Westeinde. 50 meter na de T-splitsing met de Hoogweg zie je aan je rechterhand een ingang naar het Landgoed Nieuw Leeuwenhorst (groen hek van Zuid-Hollands Landschap).

Uitstapje:

Bij de ingang van het landgoed kun je de fiets neerzetten of aan de hand meenemen. Volg de witte paaltjes met groen embleem tot aan de vijver. Deze natuurlijk ogende plas is een sterk aangepast deel van de tankgracht. Op de Koepelberg op het landgoed staat een paneel met informatie over de verschillende historische elementen in de omgeving.

3. Van tankgracht tot natuurvijver

Het landgoed 'Nieuw Leeuwenhorst' kent een roerige geschiedenis. De naam stamt af van het klooster dat hier in de 13e eeuw vlakbij lag. In de Tachtigjarige Oorlog werd het vernietigd. De naam bleef voortbestaan en de gronden van het klooster werden in de 17e eeuw het decor van buitenplaatsen die rijke lieden uit de steden hier lieten bouwen. Op het terrein van een van deze landgoederen werd in 1880 een nieuw landhuis gebouwd dat de naam 'Huize Leeuwenhorst' kreeg. Lang konden de bewoners niet van het pand genieten. Volgens de Duitse plannen lag het landgoed midden in het tracé van de nieuw te graven tankgracht van het *Landfront* van de *Stützpunktgruppe* Katwijk. In 1943 werd het landhuis gesloopt en het oude bos gekapt. De grote vijver die midden op het landgoed ligt is een sterk aangepast deel van de oorspronkelijke tankgracht.

De voormalige tankgracht als natuurvijver

De vijver is niet het enige spoor uit de oorlog op het terrein. Ten westen van de tankgracht werd een Duits steunpunt aangelegd dat deze gracht en de vlakbij gelegen ingang tot het verdedigingsgebied beschermen moest. De militaire bouwwerken werden grotendeels met bakstenen gemetseld, afkomstig van het gesloopte landhuis.

Het was een erg groot complex waar eind 1944 zelfs een hoofdkwartier werd gevestigd en meer dan 200 militairen verbleven. Tijdens de naoorlogse herstelwerkzaamheden zijn de meeste verdedigingswerken verwijderd en zijn nieuwe bomen geplant. Wat nu nog resteert zijn enkele bakstenen bunkers die tegenwoordig in gebruik zijn als vleermuisonderkomen. Als je de wandelroute op het landgoed volgt, kom je er enkele van tegen.

Bunker als vleermuisonderkomen

Verder naar KP 69, hier aangekomen RA richting KP 75. Vervolg de weg RD over de 's Gravendamseweg en passeer KP 75, 74 en 59 tot aan KP 58. Hier aangekomen RD waarna je na 200 meter aan je rechterhand de Ruïne van Teylingen ziet liggen. Eventueel kun je RA de Teijlingerlaan inslaan en gelijk weer RA om de eeuwenoude ruïne van dichterbij te bekijken.

4. Ruïne van Teylingen

Net zoals wij in onze vrije tijd graag culturele uitstapjes maken en erfgoed bekijken, deden de Duitsers dit tijdens de oorlog ook. Vooral in de eerste jaren werden de soldaten door de hogere legerleiding gestimuleerd om tijdens verlofuren de Nederlandse cultuur beter te leren kennen. Dit voorkwam verveling en creëerde meer betrokkenheid met ons land. Ze kregen onder andere groepsexcursies aangeboden naar oude steden, musea en dierentuinen. Ook op eigen houtje trokken ze er op uit per fiets, auto of het openbaar vervoer. In deze omgeving behoorden landgoederen, kastelen maar ook bloemenvelden tot de bezienswaardigheden. Ter herinnering maakten ze kiekjes die ze opstuurden naar vrouw of vriendin, zo kon ook het thuisfront zien dat het hen goed ging.

Vervolg de weg en sla bij de rotonde LA de Hoofdweg op, dit wordt later de Heereweg. Na 650 meter zie je rechts de grote Engelbewaarderskerk en een pad naar het B17-monument dat direct in het plantsoen voor de kerk staat.

Duitse militair in de omgeving van Lisse kijkt de tulpenvelden

Nog elk jaar wordt de crash herdacht bij het monument

5. Luchtoorlog

Op 26 september 1944 keert de Amerikaanse B-17G bommenwerper de 'Jayhawk' terug naar Engeland na het voltooien van een bombardementsmissie op Osnabrück in Duitsland. Op het laatste stuk van de vlucht gaat het mis. Het toestel wordt voor de kust van IJmuiden tot zeker tweemaal toe geraakt door luchtafweergeschut en moet een noodlanding maken. Met een zwaargewond bemanningslid aan boord wordt een poging gedaan om de beschadigde bommenwerper veilig aan de grond te zetten in het deels bevrijde Brabant. De handelingen van de gezagvoerder mochten echter niet baten. De bommenwerper stort rond half vier in de middag neer in het bollenland tegenover de kerk in Lisse. Twee bemanningsleden overleefden de crash niet, drie worden krijgsgevangen gemaakt en vier weten via het verzet aan onderduikadressen te komen. Een deel van de brokstukken is geborgen en ligt nu in het CRASH-museum in Aalsmeerderbrug (www.crash40-45.nl).

Vervolg de weg RD en sla bij de eerste mogelijkheid LA de Akkervoordelaan op, om vervolgens RA de Achterweg-Zuid op te gaan richting KP 55. Vanaf hier naar KP 57 en KP 38. Sla bij KP 38 LA richting KP 07, hier RA naar KP 49. Je fietst nu over de Van Lyndenweg. Deze weg werd in 1941 aangelegd als nieuwe verbinding tussen de Stationsweg en de Spekkelaan. Dit was noodzakelijk, omdat de Duitsers het deel van de Loosterweg dat in het bos liep hadden afgesloten voor verkeer, vanwege het hier gelegen munitieoverslagpunt. Bij KP 49 LA naar KP 40. Na 100 meter zie je aan je linkerhand de ingang van het landgoed Keukenhof (kasteel met bos).

6. Een oorverdovend lawaai

Aan het eind van de oorlog zetten de steeds verder in het nauw gedreven Duitsers in hun strijd tegen de geallieerden nieuwe 'wonderwapens' in, waaronder de V1. De 'V' staat hier voor *Vergeltungswaffe*, een door de Duitse propagandaminister Joseph Goebbels geïntroduceerde naam voor het geheime wapen dat het tij moest keren. De V1 was een onbemand straalvliegtuig met een bomkop die vanaf een *Abschussrampe* (stalen rails) werd afgeschoten. Door middel van een automatische piloot en een gyrokompas werd de vliegende bom naar zijn vooraf ingestelde doel geleid. Eén van de in Zuid-Holland geplande banen werd aan het eind van 1944 aangelegd in het goed beschutte, vlakke en met verharde wegen

Aan het eind van de oorlog bliezen de Duitsers de afvuurstellingen zelf op, zoals ook de nabij gelegen baan in Bloemendaal (NIMH)

bereikbare Keukenhofbos. Tot en met april 1945 lanceerden de Duitsers vanuit verschillende locaties in Nederland 8.000 V1 en V2 wapens af op doelen ver achter de geallieerde linies, zoals Londen en Antwerpen. Het afvuren maakte grote indruk op de inwoners van Lisse. Het geluid was oorverdovend en het afvuren ging regelmatig fout waarbij de bom vroegtijdig neerstortte en tot ontploffing kwam. Veel slachtoffers en schade waren het gevolg. Eind maart 1945 was het de bezetter zelf die de afvuurplaats en baan vernietigden nadat ze hun laatste V1 verschoten. De afvuurlocatie behoort nu tot de kunsttuin van het Lisser Art Museum.

Bij KP 40 verder naar KP 48. Je passeert het oude treinstation van Lisse. Bij KP 48 LA en vervolgens RD het fietspad (Houtvesterlaan/Tespellaan) op richting KP 47 (fietswegwijzer richting Noordwijk). Na anderhalve kilometer, na het viaduct, verschijnt aan je linkerhand het Oosterduinse meer.

7. De Oosterduinen

Tot in de jaren 50 lag er op de plek van het huidige Oosterduinse meer een prachtig duingebied, de Oosterduinen. Na de oorlog werd hier zand gewonnen voor het maken van kalkzandsteen. De achtergebleven zandput vulde zich op met water en vormde het meer. Tijdens de oorlog lag op deze plek echter een Duitse infanteriestelling en een luchtafweerbatterij. Beide

Een typische Duitse veldversterking uit hout met hierin een luchtdoelmitrailleur aan de kust bij Noordwijkerhout

steunpunten waren simpel van opzet. De infanteriestelling bestond uit tientallen meters open loopgraaf die mitrailleurstenen en mangaten met elkaar verbonden. Deze zogenaamde veldversterkingen waren met hout verstevigd. Hetzelfde geldt voor de aanwezige luchtafweerbatterij. Deze bestond uit vier in een boog geplaatste open beddingen voor luchtafweer die via loopgraven met dunwandige bakstenen munitieopslagplaatsen en manschappenonderkomens waren verbonden. Het materiaal uit de steunpunten werd na de oorlog hergebruikt.

Bij KP 47 RD richting KP 35. Bij de T-splitsing LA de Duinschooten op. Bij KP 35 RD naar KP 86. Aan het einde van de straat RA de Langevelderlaan in naar KP 86. Je fietst nu door het vlakke, voor de bollenteelt afgegraven duin.

8. Hulpvliegveld

Op het vlakke bollenland werd tijdens de mobilisatie van 1939-1940 door de Nederlanders een militair hulpvliegveld aangelegd dat de naam Ruigenhoek kreeg. Het kleine veld diende ter ondersteuning van de militaire hoofdvliegvelden zoals Valkenburg bij Katwijk. Omdat het slechts een hulpvliegveld was, waren de voorzieningen beperkt. Er waren geen verharde banen of goede hangaars en de vliegtuigen stonden vaak buiten gecamoufleerd opgesteld. De onderkomens voor vliegers en grondpersoneel waren gevestigd in het tegenover gelegen Psychiatrische

Nederlandse Fokker T5 in de sneeuw op Ruigenhoek in de winter van 1939-1940

foto: NIMH

ziekenhuis Sancta Maria. In de vroege ochtend van 10 mei 1940 vielen Duitse bommenwerpers veel militaire doelen in ons land aan, hierbij werd Ruigenhoek ontzien. Het kon hierdoor tot de capitulatie op 15 mei worden gebruikt om tientallen acties uit te voeren, waaronder lucht-aanvallen en verkenningsvluchten. Na het bevel de wapens neer te leggen, staken Nederlandse militairen de nog aanwezige vliegtuigen in brand zodat deze niet in Duitse handen zouden vallen.

Bij KP 86 aangekomen RA naar KP 06. Hier aangekomen LA richting KP 31 (strandopgang Langevelderslag). Liefhebbers kunnen de strandopgang over om de zee te zien. De route gaat vanaf KP 31 weer naar KP 86 (je fietst een rondje). Na een kilometer passeer je een hoge zendmast.

9. Noordwijk Radio

De zendmast en de bijbehorende gebouwen die hier in de duinen staan maken tegenwoordig deel uit van het Marine Radiostation NORA (Noordwijk Radio). Het complex is in de loop der jaren enorm aangepast, maar dateert al uit de jaren 20. De PTT gebruikte de installaties onder andere als ontvangstation voor internationale verbindingen, waaronder de Nederlandse koloniën. Voor het goed functioneren was het van belang dat er geen storingsfactoren in de omgeving waren. Daarom koos men voor de toen zeer afgelegen en onbebouwde duinen bij Noordwijkerhout.

Vanwege zijn hoogte is de zendmast in de wijde omgeving zichtbaar

Het complex bestond destijds uit houten barakken met de apparatuur, en diverse antennes die in het omliggende duin stonden. Het moderne PTT-ontvangststation werd in 1940 al snel door de Duitsers in gebruik genomen voor af luisterpraktijken. Internationale militaire en diplomatieke gesprekken werden in samenwerking met ambtenaren van de PTT opgevangen om door te sturen naar Berlijn. Het complex was van groot belang, maar door de ligging aan de kust kwetsbaar voor geallieerde aanvallen vanuit zee. Daarom werd het bij de aanleg van de Atlantikwall opgenomen in de verdediging en uitgebreid met een infanteriesteunpunt. Desondanks werd de apparatuur in 1943 uit voorzorg ontmanteld en meer landinwaarts verplaatst, onder andere naar Valkenswaard. Het infanteriesteunpunt bleef wel actief. Tegenwoordig zijn bijna alle bunkers en bouwwerken nog onder het zand aanwezig. Optie: als je verderop de strandopgang overgaat, heb je een goed uitzicht over het complex en zie je een *Tobruk* liggen. In deze kleine betonnen bunker stond een mitrailleur die voor de verdediging richting het achterland zorgde.

Verder naar KP 86. Hier aangekomen RA het bos in naar KP 43. Hier LA, op een kleine geasfalteerde weg richting KP 42. Na 600 meter kruis je, net voor de autoweg, een geasfalteerd fietspad. Ga hier RA (KP 42 volg je niet verder). Aan het eind op de T-splitsing LA. Na 100 meter rechts aanhouden, je volgt het fietspad evenwijdig aan de drukke Duindamseweg. Even later bij restaurant 'De Duinrand' RA (Duinweg), richting Noordwijk.

Na de oorlog kregen veel militaire objecten een nieuw leven, versperringspalen werden bijvoorbeeld hergebruikt voor het afzetten van akkerland

10. Hergebruik

Materiaal dat de Duitse militairen aan de kust hadden achtergelaten, werd na de oorlog in grote hoeveelheden hergebruikt. Een goed voorbeeld van dergelijk hergebruik zie je langs de bollenvelden aan de Duinweg. De betonnen afrasteringspalen die hier zijn gebruikt, zijn namelijk geprefabriceerde delen van Duitse strandversperringen, zogenaamde *Tetraëders*. Het strand stond vol met deze obstakels. Na de oorlog bleken de losse profielen uitermate geschikt als afrastering. In de hele regio kom je deze vorm van hergebruik tegen.

Langs de Duinweg gaat het fietspad na 1 km met een lichte stijging het bos in. Volg het geasfalteerde pad, op de eerste T-splitsing RA. Aan je rechterhand zie je al snel de betonnen resten van versperringen.

11. Asperges in het duin

Deze versperringen waren onderdeel van de noordelijke grens van de *Stützpunktgruppe Katwijk*, het zogenaamde *Landfront*. De verschillende soorten versperringen zoals tankmuren, tankgrachten, drakentanden en mijnevelden lagen tussen de keten van bunkerstellingen in en verbonden deze met elkaar tot één gesloten linie. De stukken beton die je hier langs het fietspad ziet, zijn de funderingsblokken van zogenaamde aspergeversperringen. Dit waren hindernissen om tanks en pantserwagens tegen

Langs het fietspad zijn de funderingsblokken van de aspergeversperringen nog tientallen meters te volgen

te houden. Tijdens de oorlog staken er drie rijen stalen, aangepunte en schuingeplaatste profielen als asperges uit deze blokken. Na de oorlog zijn deze afgeslepen. Een bijzonder detail vormen de schoenafdrukken van soldaten of arbeiders die bij de bouw in het natte beton zijn achtergebleven. Als je over de blokken loopt, kun je er nog diverse van terugvinden.

Ga RD en op volgende T-splitsing LA. Bij de strandopgang ligt aan je linkerhand een kleine Duitse bunker, een zogenaamde Ringstand of Tobruk.

12. Tobruk

Onder het zand en tussen de duindoorns liggen nog een aantal goed verborgen bunkers en stukken van open loopgraven van een stelling die het meest noordelijke deel van het verdedigingsgebied rondom Katwijk en Noordwijk moest beschermen. De loopgraven werden door de Duitse troepen met de hand gegraven en versterkt met zandzakken, hout, vlechtwerk of plaggen. Naast het wandelpad, links van de fietsenstalling, ligt nog een betonnen bunkertje dat zichtbaar is vanaf het voetpad. Dit type bouwwerk wordt ook wel een *Tobruk* genoemd, vernoemd naar de Libische plaats waar ze in 1941 voor het eerst door het Italiaanse leger werden gebouwd. Een schutter kon beschermd vanuit deze bouwwerken 360 graden rondom vuren, waardoor het een uiterst effectief ontwerp was. Er zijn duizenden exemplaren van gebouwd in de Atlantikwall.

Een Duitse militair roept bevelen door vanuit een Tobruk

Vervolg de weg richting KP 32. Aan je rechterzijde zie je het houten hek van de ingang van het Atlantikwall Museum Noordwijk.

Een druk bezochte dag bij het museum, tussen de vlaggen ligt de ingang

13. Atlantikwall Museum Noordwijk

Wat direct opvalt aan het Atlantikwall Museum Noordwijk is de ingang onder aan het duin en het verderop liggende uitstekende dak van de vuurleidingspost. Deze drie niveaus tellende bunker vormde ooit het zenuwcentrum van de kustbatterij. De bouw van deze *Leitstand type S414* vergde 1.800 kubieke meter beton. Een hedendaagse cementwagen zou hiervoor 180 ritten moeten maken. Vanuit de enorme bunker werd het commando gevoerd over de *Marine Seeziel Batterie Noordwijk* en bevelen en schootsrichtingen doorgegeven aan de kannoniers die het geschut bedienden. Om goede observaties te kunnen doen waren er uitkijkposten op drie hoogtes. Het hoogste niveau had tijdens de oorlog een zeldzame glazen observatiekoepel. In 2015 is hier een stalen dak op geplaatst. Aan weerszijden van de vuurleiding stonden twee kanonnen met een kaliber van 15,5 cm opgesteld in betonnen geschutsbunkers. Elk hiervan was voorzien van meerdere ruimtes voor munitieopslag en er was een manschappenonderkomen tegenaan gebouwd. Ook waren er in de batterij nog twee aparte, grote bunkers voor munitieopslag aanwezig. Al deze bouwwerken waren met elkaar verbonden door een ondergronds gangenstelsel. De hoofdgang was voorzien van een smalspoor waarover munitie en andere voorraden werden getransporteerd. De daartoe gebruikte lorries werden met de hand voortbewogen. De bouwwerken in dit centrale deel van de geschutsbatterij waren elk voorzien van twee meter dikke gewapend betonnen daken en muren. In het complex lagen

Tot 1942 werd het strand door de militairen nog gebruikt om te baden

Eén van de gangen die de bunkers met elkaar verbonden

verder ook bakstenen wateropslagbunkers, een keukengebouw en houten douchebarak. Al met al zijn er gedurende de oorlog ruim 80 bouwwerken verezen voor de aanwezige 180 soldaten.

Na de oorlog vormden de bunkers een veel gebruikte speelplaats voor de kinderen uit de buurt. In de jaren zeventig werden ze dichtgemetseld en met zand bedekt. Sinds het museum in 2004 is geopend, worden er elk jaar weer meer stukken blootgelegd om aan het publiek te laten zien. Het complex is onder begeleiding van een gids te bezoeken.

 Vervolg het fietspad tot aan het tweede houten hek.

14. Zwembad

Een van de meest bijzondere Duitse bouwwerken in Noordwijk is het zwembad binnen de batterij. Het bad werd speciaal voor het personeel van de kustbatterij aangelegd omdat er in de buurt geen openbaar zwembad was en het strand vanaf 1942 grotendeels tot *Sperrgebiet* werd verklaard. De vele versperringen en mijnenvelden maakten het zwemmen hier onmogelijk. Ook na de oorlog bleef het bad nog jaren in gebruik. Vele Noordwijkers hebben hier hun eerste zwemlessen gehad. Nu verraadt alleen een rechthoekige verlaging met hogere bosschages en bomen de locatie van de achtergebleven betonnen bak.

Aan het eind van het fietspad ligt aan je rechterhand een grote bunker met enkele versperringen naast de ingang. Vanaf hier is het nog een klein stukje tot KP 32, het einde van de fietsroute.

15. Museum Engelandvaarders

Eén bunker werd niet ondergewerkt. De meest zuidelijk gelegen grote betonnen munitiebunker werd in verband met de dreiging vanuit de Sovjet-Unie verbouwd en ingericht als kunstopslag. Toen de Koude Oorlog ten einde kwam, was de bunker niet meer noodzakelijk en werd deze afgestoten. Tegenwoordig is hier het 'Museum Engelandvaarders' te vinden. Het museum vertelt het verhaal van de ongeveer 2.500 Nederlanders die met gevaar voor eigen leven door bezet gebied reisden om naar Engeland te vluchten. Velen van hen wilden aan geallieerde zijde meestrijden tegen de Duitsers. Ruim 1.700 bereikten hun doel, sommigen kwamen tijdens hun poging om het leven en weer anderen werden door de Duitsers onderschept en gevangen genomen (meer informatie: www.museumengelandvaarders.nl).

Een aantal van hen probeerden vanaf het strand bij Katwijk over de Noordzee de oversteek naar Engeland te maken. Voor hen is aan de Boulevard van Katwijk het bronzen beeld "Freedom Forward" geplaatst. Het beeld representeert twee jonge mannen die in een kano de oversteek maken naar Engeland.

Het Engelandvaardersmuseum is gehuisvest in een voormalige munitiebunker

Fietsroute Noordwijk-Lisse

De route voert je in Noordwijk, Noordwijkerhout en Lisse door natuurgebied en agrarisch landschap waar diverse restanten van de oorlog zijn terug te vinden. De route begint op het Vuurtorenplein in Noordwijk aan Zee. Het plein grensde in de oorlog aan het duin en lag vlakbij een grote Duitse kustbatterij. Via de boulevard fiets je langs het duin naar de noordoostzijde van het voormalige Duitse verdedigingsgebied waarin Katwijk en Noordwijk waren opgenomen. Op het landgoed 'Nieuw Leeuwenhorst' vind je hiervan nog enkele bunkers en een stuk tankgracht.

Op sommige locaties zijn geen tastbare overblijfselen meer te vinden, maar leven de gebeurtenissen voort door monumenten of verhalen. Halverwege de route is dit het geval wanneer je langs het Keukenhofbos fietst. Hier lagen verscholen in het bos een afvuurstelling voor V1's en een munitieomslagplaats. Vervolgens passeer je bloembollenvelden en voert de route langs een Nederlands hulpvliegveld en Duitse steunpunten waarvan alleen nog foto's getuigen. In de duinen zijn nog fysieke sporen te vinden, zoals bij het radiostation NORA. Aan het eind van de route passeer je de bunkers van het Atlantikwall Museum en het Engelandvaardersmuseum, beide het bezoeken waard, waarna je terug bent bij het startpunt.

Meer informatie

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/atlantikwall
www.atlantikwall.nl
www.museumengelandvaarders.nl
www.staatsbosbeheer.nl/Natuurgebieden/hollands-duin
www.katwijkinoorlog.nl

Respect

Bunkers zijn vaak de biotoop van zeldzame planten- en diersoorten en staan in beschermd natuurgebied of op particuliere grond. Dit is verboden terrein voor onbevoegden, tenzij je op de openbare fiets- of wandelpaden blijft.

Colofon

De fietsroute is een product van de Erfgoedlijn Atlantikwall van de provincie Zuid-Holland en wordt uitgegeven door het Erfgoedhuis Zuid-Holland. De route is digitaal beschikbaar op de websites van genoemde organisaties.

Tekst en foto's: Nick Warmerdam (1, 3, 5, 9, 11-13, 17-21, 23)

Foto's: J. Rijpsma (10, 22) / Nederlands Instituut voor Militaire Historie (14, 16)

Nationaal Archief/Collectie Anefo, CCO (2, 8) / Rijksmuseum (15)

ERFGOEDHUIS
ZUID·HOLLAND

provincie
ZUID HOLLAND